

KEMAH

ler Cami, Ahî Ferec, Rumbacı ve Orta adlarıyla anılmaktaydı. Mahallelerin ilk ikisi müslümanlara, diğerleri hıristiyanlara aitti. 976 (1568) ve 1000 (1591) yıllarında mahalle sayısı üçe inmişti ve 1530'da adına rastlanan Orta mahallesi kayıtlarda yer almamaktaydı. Bu durum, muhtemelen Orta mahallesinin 1530'lardan sonra Rumbacı mahallesiyle birleşmesinden ileri gelmiştir.

Osmanlı idaresine girdikten hemen sonra 1516'da Kemah şehrinin 1600 civarında bir nüfusu vardı. Bu nüfusun yarısına yakını müslüman, geri kalanı ise hıristiyandı. Ayrıca kalede 1000 civarında yeniçeri ve azap askeri bulunuyordu. Şehrin 1530'daki nüfusu yaklaşık 3500 civarındaydı. Bunun 1900 kadarı müslüman, diğerleri hıristiyandı. Müslüman nüfus içinde 714 nefer kale muhafızı vardı. Bir kısım sivil müslüman ahali (seksen yedi hâne, doksan altı mücerred) kaledeki muhtelif hizmetleri yapması karşılığında bazı vergilerden (avârız) muaf tutulmuştu. Hıristiyan nüfus içinde kaledeki hizmetlerinden dolayı aynı tür vergilerden muaf olanlar da vardı (153 hâne, elli üç mücerred). 1568'deki nüfus yaklaşık 3000, 1591'de ise 2500 kişi idi. Bu nüfusun 1530 yılına göre az olması, şehirdeki ve kaledeki muaf nüfusun tam olarak tesbit edilememesinden ileri gelmektedir. Evliya Çelebi'ye göre XVII. yüzyıl ortalarında kale içinde 600 kadar ev ve muhafız olarak da 500 asker mevcuttu (a.g.e., II, 375, 377). Kemah muhtemelen daha sonraki dönemlerde bu nüfusunu korudu. XIX. yüzyılın ilk yarısında şehirde 430 aile yaşamakta ve bunun çok az bir kısmını gayri müslimler (otuz Ermeni aile) oluşturmaktaydı.

Kemah, daha çok askerî ve stratejik bakımdan ön plana çıkan bir kale özelliği taşıyordu. Bununla birlikte Osmanlı idaresi altında XVI. yüzyılda Trabzon, Hasankeyf ve Halep şehirleriyle ticarî ilişkileri gelişmeye başladı. Şehirde 1516 ve 1530 tarihlerinde bir boyahane, bir mum imalât-hanesi ve bir bozahane vardı. Boyahane-nin mevcudiyeti şehirde tekstil ve dokuma sanayi ürünlerinin ön planda olduğunu gösterir. Nitekim Evliya Çelebi Kemah'ta dokunan çadır bezlerinin çok meşhur olduğunu belirtir. Bundan başka 1530 yılında şehirde muhtelif gıda ve meslek dallarının faaliyeti gösterdiği 100 dükkân ve bir kervansaray mevcuttu. Şehrin Osmanlı idaresine girdikten sonra mahallelerinden birinin Ahî Ferec adıyla

anılması, buradaki esnaf zümresi üzerinde Ahilik teşkilâtının ve geleneğinin fonksiyonuyla ilgili olmalıdır. Bu gibi ekonomik faaliyetlerin yanında Kemah'a bağlı bazı köylerde tuzla bulunmaktaydı. Bu tuzlalar arasında özellikle Kömür köyünde çıkarılan tuz oldukça kaliteliydi.

Şehirde Osmanlı öncesi dönemine ait bazı tarihî eserlerin inşa edildiği dikkati çeker. Bunların başlıcasını Mengüçük Ahmed Gazi adına yapılan Melik Mengüçük Gazi Zâviyesi, Muhammediye Zâviyesi ve Cemâliye Medresesi teşkil etmekteydi. Ayrıca Ahî Ferec ve Cami mahallelerinde birer cami ve ikişer mescid bulunmaktaydı.

Osmanlı idaresine girdikten hemen sonra Kemah bir sancak merkezi haline getirildi ve beyliğine de Karayçinoğlu Ahmed Bey tayin edildi. Bu sırada Kemah sancağı Kemah vilâyeti içinde yer almaya başladı. Buradaki vilâyet tabiri Osmanlı idaresinin yeni fethettiği bir bölgedeki geçiş sürecini yansıtmakta ve "bölge" anlamına gelmekteydi. Ardından Diyarbakir beylerbeyliğine ve çok geçmeden Rum beylerbeyliğine bağlanan Kemah sancağı, 1535'te Erzurum beylerbeyliği teşkil edilince buranın sancakları arasında yer aldı. 1530'da sancak iken Kemah'ın iki kazası vardı. Bunlardan biri merkez kaza durumunda olan Kemah, diğeri ise Erzincan'dı. Bu tarihte Kemah kazasına bağlı 291 köy ve 128 mezraa vardı. XVI. yüzyıl ortalarına doğru Kemah'ın Erzurum ve Bayburt'la birlikte bir sancak teşkil ettiği ve Erzurum beylerbeyinin yetki sahası içinde yer aldığı görülmektedir. Bu yüzyılın ikinci yarısına ait sancak tevcih defterleri listelerinde sancak olarak adı geçmeyen ve bir kaza merkezi haline getirildiği anlaşılan Kemah muhtemelen bu durumunu uzun süre korudu. Tanzimat'ın ilânıyla birlikte başlayan idarî reformlar çerçevesinde Erzurum eyaletine bağlı Erzincan sancağının bir kaza merkezi olan Kemah 1867 vilâyet nizamnamesinde yine Erzincan sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. 1914 yılında Erzincan sancağının, Cumhuriyet döneminde Erzincan vilâyetinin bir kaza merkezi oldu.

Kemah'ın nüfusu 1927'de 1590 olarak tesbit edilmişti. 1935'te 2276 olan nüfus 1950'de 1917'ye düşmüştü. Daha sonraki yıllarda yeniden 2000'i (meselâ 1960'ta 2408), hatta 3500'ü (1990'da 3593) aşan nüfus yeniden gerileyerek 2000 yılı sayımının geçici sonuçlarına göre 2839'a düştü. Nüfusun giderek azalması, daha zi-

yade iş bulmak için Erzincan ve uzak şehirlere yapılan göçlerden ileri gelmektedir. Haydarpaşa-Kars arasındaki demiryolu bağlantısı 24 Ağustos 1938 tarihinde ulaştığı Kemah'tan geçerek Erzincan'a varmaktadır. Günümüzde on mahalleden meydana gelen Kemah'ta dokuz mahalle Fırat'ın sol yakasında, bir mahalle (Girgin mahallesi) Fırat'ın sağ yakasında yer alır.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 264-267; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 371-372; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân* (Cündî), IV, 544; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 526; V, 447; XII, 478-479; İbn Bibî, *el-Evâmîrü'l-Âlâ-iyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 17, 365-366, 371; II, 102, 198; Ebü'l-Ferec, *Târîh*, II, 356, 400, 525, 548, 563; Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1990, s. 437-440, 453, 485; İdris-i Bitlîsî, *Selîm Şahnâme* (nşr. Hicabi Kırilangıç), Ankara 2001, s. 222-236; 387 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri: 937/1530* (nşr. Ahmet Özkılıç v.dğr.), Ankara 1997, II, 784-814; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Selîmnâme* (nşr. Ahmet Uğur - Mustafa Çuhadar), Ankara 1990, s. 390-392; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 422 vd.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 375-379; Cuinet, I, 220-222; Nazmî Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Ankara 1959, I, 212-215; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 53-55; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 55-79; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyâlete: 1550-1560*, İstanbul 1978, s. 125-198; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, Ankara 1989, II, tür.yer.; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990, s. 1-14; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990, tür.yer.; Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İFM*, XV/1-4 (1955), s. 306; Rahmi Hüseyin Ünal, "Monuments salguğides de Kemah (Anatolie orientale)", *REI*, XXXV (1967), s. 149-172; M. Zamir, "Population Statistics of the Ottoman Empire in 1914 and 1919", *MES*, XVII/1 (1981), s. 94; Feridun M. Emecen - İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri", *TTK Belgeler*, XIX/23 (1998), s. 77-78; Besim Darkot, "Kemah", *İA*, VI, 559-561; C. H. Imber, "Kemâkh", *EP* (İng.), IV, 870-871.

İLHAN ŞAHİN

KEMAHLI İBRÂHİM HAKKI

(1859-1924)

Mevlevî şeyhi.

Erzincan'ın Kemah ilçesinin Müşekrek (şimdi Parmakkaya) köyünde doğdu. Hayatı hakkındaki bilgilerin bir kısmı divanının sonunda (s. 82-84) yer alan hal tercümesiyle *Şemsü'l-irşâd* adlı eserinde (s.

4-5) verdiği bilgilere dayanmaktadır. Künyesindeki Arabî nisbesinden Arap asıllı olduğu anlaşılan İbrâhim Hakkı öğrenimine Hacı Feyzullah Efendi adlı bir hocanın yanında başladı. Hocasının Erzincan'a yerleşmesi üzerine kendisi de oraya gitti. Bir süre onun derslerine, ardından İstanbul'dan icâzet alarak dönen oğlu Mustafa Zindî Efendi'nin derslerine devam ederek icâzet aldı. Kitap yazacak seviyede Arapça ve Farsça öğrendi. Hal tercümesinde ilk olarak 1299 senesi Ramazanında (Temmuz - Ağustos 1882) İzmir'den hareketle hacca gittiği, menâsik-i hacca dair verdiği bilgilerin Mekke ulemâsını hayretler içinde bıraktığı belirtilmekte, ancak Erzincan'dan ne zaman ve niçin ayrıldığı, İzmir'de ne ile meşgul olduğu hususunda bilgi verilmemektedir. Daha sonraki yıllarda birçok defa hacca giden İbrâhim Hakkı Efendi bu yolculukları sırasında Şam ve Mısır ulemâsından ilim tahsil ederek tefsir, hadis ve tasavvuf sahalılarında kendini yetiştirdi. Erzincan'da da ikamet etmekle birlikte vaaz etmesi için ramazan aylarında İzmir, Bursa, Sivas ve Trabzon gibi şehirlere davet edildi. 1896'da Konya'yı ziyaretinde kendisine Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî tarafından mânen sikke ve hil'at giydirildiği, bu olaydan altı yıl sonra 120 seneden beri terk edilmiş vaziyette bulunan Erzincan Mevlevihânesi'ni tamir ve ihya etmeye giriştiği, yanına bir de dârülmesnevî yaptırdığı ve dergâhın şeyhliğine tayin edilerek irşad faaliyetine başladığı kaydedilmektedir. Aynı zamanda bir Mevlî şeyhine intisap edip seyrü sülûkünü tamamladığına dair bilgi bulunmamaktadır.

İbrâhim Hakkı, II. Meşrutiyet'in ilânının ardından Erzincan Mevlevihânesi'nin vakıflara dair işlerini takip etmek için 1910'da İstanbul'a gitti. Aynı yılın eylül ayında bir cuma günü namazdan sonra devrin padişahı Mehmed Reşad ve Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi, devlet ricâli ve

ulemânın huzurunda Beşiktaş Sinan Paşa Camii'nde *Meşnevî*'nin bir beytini şerhetti. 1911 yılının ilk günlerinde yayımladığı *Şemsü'l-irşâd li-Sultan Reşad* adlı risâlesi Meşrutiyet idaresi aleyhinde ifadeler ihtiva ettiği gerekçesiyle toplatıldı ve İbrâhim Hakkı'nın 5 Nisan 1911'de Dîvân-ı Harb-i Örfî tarafından müebbeden Kemah'a sürgün edilmesine karar verildi. Harbiye Nezâreti mahkeme kararını Dahiliye Nezâreti'ne göndererek gereğinin yapılmasını istedi. Ayrıca Emniyyet-i Umumiyye Müdüriyeti ile merkez kumandanlığına durum bildirildi (Birinci, sy. 110 [1996], s. 5). Kemahlı'nın *Şemsü'l-irşâd*'daki ifadelerinden (s. 5) on beş yıl önce de İstanbul'a gittiği ve yine Sinan Paşa Camii'ndeki bir vaazından dolayı Erzincan'a sürgün edildiği anlaşılmaktadır.

Kemah'a gittikten bir ay sonra kaymakamlığa bir dilekçe veren İbrâhim Hakkı bazı işlerini takip etmek üzere Erzincan'a gitmek için izin istedi. Bu isteği olumlu karşılayan Kemah kaymakamının konuyla ilgili yazısını Erzincan mutasarrıfı Erzurum valiliğine gönderdi. Ancak vali isteği uygun bulmadığı gibi şeyhin Kemah'ta kalmasının doğru olmadığını, Mevlî Dergâhı postnişinliği sırasında birçok kişiyle dostluk kurmuş olması yüzünden Erzincan'a gelmesinin de sakıncalı bulunduğunu, başka bir vilâyete sürgün edilmesinin gerektiğini Dahiliye Nezâreti'ne bildirdi (Haziran 1911). Ancak İbrâhim Hakkı, bu olaydan kısa bir süre sonra kefaletle Erzincan'a gelmesine izin verilmesini, artık postnişin olmadığı için geçimini temin etmek zorunda olduğunu, eğer kalebet ise ailesinin geçimini hükümetin sağlaması gerektiğini ifade eden bir dilekçe daha verdi. Vali bu dilekçeyi de reddederek durumu Dahiliye Nezâreti'ne arzetti. Valinin bu tavrına karşılık âlim, şeyh ve tüccarlardan oluşan bir grup İbrâhim Hakkı'nın Meşrutiyet aleyhtarı olmasının söz konusu olmadığını, Erzincan halkı adına affedilmesi konusunda yarıdında bulunulmasının istirham olduğunu belirten bir dilekçeyi sadârete gönderdiyse de bir cevap alamadı. Bunun üzerine 22 Temmuz'da Dahiliye Nezâreti'ne, bir sûreti de meşihat makamına gönderilen bir telgraf daha çekilerek aynı istekler bu defa "iyd-i millî" (23 Temmuz bayramı) adına ve Erzincan'da kimsesiz çocukların dilinden tekrarlandı. İbrâhim Hakkı, Erzincan halkının bu girişimleri sonucunda bir süre sonra affedilerek Erzincan'a döndü. I. Dünya Savaşı sırasında cihâd-ı mukaddes ilânının (14 Kasım 1914)

ardından cihad davetine katılarak 11 Ocak 1915'te Kanal seferine iştirak etmek üzere mevlevihânenen Mevlî gönüllüleriyle birlikte hareket etti. Onun başkanlığında Arapkir, Malatya, Antep, Kilis ve Halep'ten geçerek 1915 Şubatında Şam'a ulaşan Mevlî gönüllülerinin bu sefer sırasındaki faaliyetleri ve sefer dönüşü muhtemelen Erzincan'a gelen İbrâhim Hakkı Efendi'nin Millî Mücadele esnasındaki tavrı hakkında bilgi bulunmamaktadır (a.g.e., s. 5-7).

14 Ekim 1924'te Erzincan'da vefat eden İbrâhim Hakkı'nın kabri Terzibaba Mezarlığı'ndadır. Ölümünden önce idam talebiyle mahkemeye verildiği, rüyasında Hz. Peygamber'i görerek hazırladığı savunmasını okumaktan vazgeçtiğini çevresindekilere söylediği ve ertesi gün vefat ettiği, ölümünden emin olunmak için mezarının açılıp kontrol edildiği rivayet edilmektedir (Şahin, II, 274-275). 1926'da İstiklâl mahkemeleri tarafından hayatında ele geçirilemediği için cesedinin mezarından çıkarılıp asıldığına dair görüşlerin (Ceylan, s. 31-34) gerçekle bağdaşmadığı belirtilmektedir (Birinci, sy. 110 [1996], s. 7).

Eserleri. 1. *Şemsü'l-irşâd li-Sultan Reşad* (İstanbul 1329). Sultan Mehmed Reşad'a hitaben yazılmış nasihatnâme türünde bir risâledir. Müellif eserinde dinî hükümlere uymanın ve âdil olmanın önemini vurguladıktan sonra bir hadise dayanarak müslümanların yedi dönem geçireceklerini, Sultan Mehmed Reşad devrinde dördüncü dönem olan zorbalık devrinin başladığını söyler. Tasavvufî ve siyasi anlamda halife ve hilâfet kavramları üzerinde durur, ayrıca siyasi, içtimaî ve hukukî konularda tavsiyelerde bulunur. Müellifin daha önce *Sırât-ı Müstakîm*'de yayımlanan mektubunda da bu konuya temas ettiği görülmektedir. Risâlenin ikinci basımının (İstanbul 1339) etkisi konusunda bilgi bulunmamaktadır. **2. *Dîvân-ı Ebü'l-Kemâl Kemâhî*** (İstanbul 1324). Biri Arapça, ikisi Farsça seksen sekiz şiir ihtiva eden eserin önemli bir bölümü na'tlardan meydana gelir. Şairin alfabesine göre her harf için bir na't yazması dikkat çekmektedir. **3. *Miftâhu'l-ma'ârif*** (İstanbul 1326). İbrâhim Hakkı, Erzincan'da Mevlî Dergâhı postnişini olduğu 1902 yılında kaleme aldığı bu Arapça eserinde nefis, Allah, dünya ve âhiret konularını dinî ve tasavvufî açılarından ele alarak incelemiştir. Müellif burada *Seyfû's-sâlikîn* (s. 24) ve *Makâlidü'l-akâid* (s. 35) adlı iki eserini zikreder. **4.**

Kemahlı
İbrâhim
Hakkı

KEMAHLI İBRÂHİM HAKKI

Tuhfetü'r-Reşâd fi fezâil-i-cihâd. Kanal seferi sırasındaki yolculuğunu anlattığı on bir sayfalık bir risâledir. "Cennetü'l-mü-câhidîn" adlı Arapça ve Türkçe iki kısımdan ibaret risâlenin üzerinde basım tarihi ve yeri bulunmamakta, hurufat şekline Şam veya Halep'te basılmış olabileceği tahmin edilmektedir (Birinci, sy. 110 [1996], s. 7). 5. *Pend-i Pesendide der Fezâ'il-i Rûze* (İstanbul 1326). Farsça manzum bir risâledir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kemahlı İbrâhim Hakkı, *Divan*, İstanbul 1324, s. 82-84; a.m.f., *Şemsü'l-irşâd li-Sultan Reşâd*, İstanbul 1329; a.m.f., "Rûhu'l-İslâm", *SM*, V/126 (1326), s. 366; Vehbi Cem Aşkın, *Terzi Baba ve Erzincan Şairleri*, Balıkesir 1956, s. 53-54; Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, Erzincan 1987, II, 274-276; Hasan Hüseyin Ceylan, *Cumhuriyet Dönemi Din ve Devlet İlişkileri*, Ankara 1991, s. 31-34; Ömer Menekşe, *Kemahlı Âlimleri*, İstanbul 1996, s. 55-56; Faruk Tuncer, *Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi*, İstanbul 1999; Ali Birinci, "Kemahlı Şeyh İbrahim Hakkı'nın Serencâmı", *TY*, sy. 110 (1996), s. 4-7.

NİHAZ AZAMAT

KEMÂL
(الكمال)

Zât, vücud ve sıfat bakımından yetkin olma halini ifade eden bir tasavvuf terimi.

Sözlükte kemâl "bir şeyin bütün parçalarının tam, yeterli ve yerli yerinde olması" anlamına gelir (*Kâmus tercümesi*, IV, 75). Kur'an'da kemâl kelimesinin türevleri (el-Bakara 2/185, 196, 233; el-Mâide 5/3) Allah'a ve insana izâfe edilmemiştir. Hadislerde ise kâmil ve daha kâmil iman sahibi müslümanlardan bahsedilmiş (Buhârî, "İmân", 1; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 14-15, "Cihâd", 5; Tirmizî, "İmân", 6, "Kıyâmet", 60) ve pek çok erkeğin kemâle erdiği halde kadınlardan ancak Meryem ile Âsiye'nin kemâle erdiği belirtilmiştir (Buhârî, "Enbiyâ", 32, 46; Müslim, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 79; İbn Mâce, "Et'ime", 14; Tirmizî, "Et'ime", 31). Hadislerde kemâl daha çok "bir sürenin, sayılabilir ve ölçülebilir bir şeyin tam olması" mânâsında geçmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "kml" md.).

Zâhidler ve ilk sûfiler kemâl ve kâmil kelimelerini "tam ve eksiksiz olma" anlamında kullanmakla birlikte bunlara tasavvufi ve ahlâkî erdem anlamı yüklemişlerdir. Kemâl ve kâmil, özellikle Gazzâlî'den sonra önemli kavramları ifade eden tasavvuf terimleri haline gelmiştir. Gazzâlî'ye göre "kusursuz ve noksansız ol-

mak" mânâsındaki hakiki ve mutlak kemâl Allah'a hastır. Kemâl ilâhî bir sıfattır; adalet ve ilim sıfatları gibi kemâl sıfatına da sahip olunması arzu edilir. Diğer insanlardan daha olgun ve yetkin bir durumda olmayı her insan ister. Allah zât ve varlık olarak mutlak kemâl sahibidir; ilim ve kudret sıfatları itibarıyla de kâmidir. Hakiki kemâl O'na hastır. İnsan için gerçek kemâl Allah'ın zâtı, sıfatları ve fiilleri hakkındaki mârifet sahibi olmaktır. Fâili ve yaratıcıyı bilen O'nun fiillerini ve yaratıklarını da bileceğinden mârifet Allah hakkındaki bilgileri de içerir. Ancak Allah'ın bildikleri sonsuz olduğundan ne kadar çok şey bilirse bilsin insanın bu konudaki ilmi sınırlıdır. Bundan dolayı insan bilgi açısından izâfî bir kemâle mâliktir. Fakat tabiatındaki kemâl özlemi ve aşkı onu durmadan bu yolda ilerlemeye sevkeder. İnsan "hür olma" anlamında bir kemâl elde etme imkânına da sahiptir. Bu da nefesine ve onun arzularına hâkim olmasından ibarettir. İnsan nefsinin etkisinden kurtulduğu anda hürriyetine kavuşur. Kudret alanında insan için herhangi bir kemâl söz konusu değildir. Mala ve mevkiye güvenen insanın kendisinde bir kemâlin bulunduğunu zannetmesi bir kurtulmadan ibarettir. Kalıcı ve sürekli olan bilgi ve hürriyetle ilgili kemâldir. "Kalıcı güzel işler" (el-Kehf 18/46; Meryem 19/76) ifadesiyle buna işaret edilmiştir (Gazzâlî, III, 274-279).

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre de mutlak kemâl Hak Teâlâ'ya mahsustur. O hem zât hem de sıfat ve fiilleri itibarıyla kâmidir. Ancak İbnü'l-Arabî bu iki kemâlî birbirinden ayırarak ilkinde zâtî kemâl, ikincisine esmâî kemâl adını verir. Zâtî kemâl Allah'ın zâtında zâtı ile ve zâtı için tecelli ve zuhur etmesidir. Mutlak anlamda ganî oluşunun gereği budur. Esmâî kemâl ise Hakk'ın kendisine tecelli edip zâtını dış âlemde temaşa etmesidir. Bu da çoğu birde görmek gibidir.

İbnü'l-Arabî, dinî ve ahlâkî anlamdaki kemâlden çok varlık ve bilgiyle ilgili kemâl üzerinde durur. Hak Teâlâ tam ve kâmil bir varlıktır. Bunda bir fazlalık ve noksanlık söz konusu olmaz. Allah'ın sıfat ve isimleri de kâmil olmakla beraber bu bakımdan zât gibi değildir. Kâinat Allah'ın sıfat ve isimlerinin tecellisi olduğundan bir bütün olarak güzel ve kâmidir. Ancak kâinat ve insandaki kemâl eksik bir kemâldir. Bu eksiklik onun kâmil olmasına engel değildir, hatta kâmil olmasının bir gereğidir. Âlemdeki kemâl fazlalığı ve noksanlığı kabul ettiğinden mutlak değil

nisbî ve izâfî bir kemâldir. Allah, peygamberlerden daha çok ilim sahibi olmaları için dua etmelerini istediğinden (Tâhâ 20/114) onların kemâlî de ziyadeyi kabule açık izâfî bir kemâldir. Zâtî kemâl Hakk'a mahsustur, fakat esmâî kemâlden insanlar da kabiliyetleri nisbetinde nasip alırlar (*el-Fütûhât*, I, 854; II, 715; *Fuşûş*, I, 79).

Bir şey zât itibarıyla tam ve eksiksiz ise buna ilk kemâl, sıfatları itibarıyla tam ise buna da ikinci kemâl denir. İlkinde zât kemâle, ikincisinde kemâl zâta bağlıdır. İbnü'l-Arabî'ye göre tecelli insanla kemâle ermiş, insanın kemâlî de Allah'ın halifesi olmasıyla noktalanmıştır.

İbnü'l-Arabî'den sonraki dönemde yetişen sûfiler, kemâlin metafizik boyutunu daima göz önünde bulundurmakla beraber ahlâkî yönü üzerinde de durmuşlardır. Onlara göre insanın Allah'ın halifesi olması demek onun ahlâkıyla ahlâklanması ve sıfatlarıyla muttasıf olması demektir. Bu hususu gerçekleştiren insân-ı kâmidir. Kâmil insanın en güzel örneği ise Hz. Muhammed'dir. Vefiler de Kur'an ahlâkını ve insanî faziletleri gerçekleştirdikleri, Hz. Peygamber'in üstün niteliklerine vâris oldukları nisbette kâmil insan olurlar (Abdülkerim el-Cîlî, II, 59).

BİBLİYOGRAFYA :

Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, "Kemâl" md.; *et-Ta'rifât*, "Kemâl" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1265; *Kâmus Tercümesi*, IV, 75; Wensinck, *el-Mu'cem*, "kml" md.; Buhârî, "İmân", 1, "Enbiyâ", 32, 46; Müslim, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 79; İbn Mâce, "Et'ime", 14; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 14-15, "Cihâd", 5; Tirmizî, "İmân", 6, "Et'ime", 31, "Kıyâmet", 60; Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 370; Gazzâlî, *İhyâ*, III, 274-279; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, I, 854; II, 715; a.m.f., *Fuşûş*, I, 79; İbnü'l-Hatib, *Rauzatü't-târif* (nşr. Abdülkadir Ahmed Atâ), Kahire 1968, s. 583; İbn Haldûn, *Şifâ'ü's-sâ'il*, s. 60; Abdülkerim el-Cîlî, *el-İnsânü'l-kâmil*, İstanbul 1300, I, 80; II, 59; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, Bulak 1253, s. 308; Abdurrahman Bedevî, *el-İnsânü'l-kâmil fi'l-İslâm*, Kahire 1950; *el-Mu'cemü's-şüfî*, s. 981.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

el-KEMÂL
(الكمال)

Cemmâilî'nin
(ö. 600/1203)

Kütüb-i Sitte râvilerine dair eseri.

Tam adı *el-Kemâl fi esmâ'i (ma'rife-ti)'r-ricâl* olup *Kütüb-i Sitte*'de adı geçen râvilerin hemen hepsini ihtiva eden ilk çalışmadır. Cemmâilî, önce Resûl-i Ekrem'in hayatını İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sin-